

**United States Holocaust Memorial
Museum
Oral History Interview
Hungarian Witnesses Documentation
Project**

Kunné Kubicza Erzsébet

I: Nagyon szépen köszönjük, hogy újra eljött és beszélget ma velünk. Legyen szíves mindenekelőtt bemutatkozni. Hogy hívják?

KE: Kunné Kubicza Erzsébet vagyok.

I: Mikor született?

KE: Balassagyarmaton, 1930. szeptember 18-án.

I: Erzsike néni, jártunk már itt néhány héttel ezelőtt. Akkor Erzsike néni elmondta, hogy mire emlékszik a második világháborús időkből, milyen emlékei vannak azzal kapcsolatban, hogy Balassagyarmaton hogy- mi történt a zsidókkal a második világháború alatt. Most azért jöttünk vissza, hogy ezeket az emlékeket videóra vegyünk, lefilmezzük, úgyhogy most ugyanerről lesz szó. Tehát elsőként ha- ha lehet, akkor tessék felidézni, milyen volt itt az élet Gyarmaton, milyen volt a viszony zsidók és nem zsidók között. Milyen zsidó családokra emlékszik?

KE: Hát én úgy emlékszem, hogy nagyon-nagyon rendben, együtt éltek, mind a négy felekezetű emberek, ugyanúgy megbecsülték egymást és nagyon sok nagyon jó zsidó család volt. És a kereskedőket különösen jól ismertem, mert annak idején az volt a szokás, hogy a nagyobb vásárlók és a jobb beosztásúaknak ő: havonta beírták a vásárlást, vagy ha olyan, akkor kéthavonta, és egyszerre fizették ki, vagy ha nagy összegek voltak, akkor részletre, megbeszélték ezeket a dolgokat. Úgyhogy hát én nagyon jól emlékszem a (Gansel) családra, akik különben is közel laktak hozzánk, de hatalmas nagy üzletük volt, még fönn az emeleten is volt ilyen galéria-szerű. És rengeteg anyagot árultak, meg a hozzá való dolgokat. És kabátokat is, minden tavasszal jóformán, mert kinőttük ugye a dolgokat, oda elvittek minket, megpróbálni, vásárolni és maga a család is egy nagyon aranyos, helyes volt. Én többször jártam náluk és hát jól emlékszem rá. De az üzletbe is a Weisz Feri bácsi volt az első segéd és hát én, mint kislány megengedték, hogy le is szaladjak és a babaruhákhoz való maradékokat megkaptam. A- hát ugye a nagy Ungár cipőkereskedő test- Ungár-testvérek, azoknál is hát öten voltunk, úgyhogy a három gyerekeknek, meg a szülőknek a legkülönbözőbb alkalmakra való cipőket is hát ott vásárolták. Szintén ilyen könyves- könyvvvel való beírások, fizetség szempontjából. Volt olyan, hogy papírüzletük volt a Székely bácsiéknak szintén. Mi nagyon jó helyen, én még Teleki utca 16-ba születtem, de utána Luther utca 2. volt a- pont az én születésem évének a végétől az utca neve és hát az bent volt egészen a városba. Úgyhogy én kiskoromtól kezdve nagyon sokat szaladgáltam, édesanyám megengedte, mert tudta, hogy hát csak olyan helyekre megyek, ahol ő megengedné, ha kérdezném is, hogy hova megyek. Mellettünk közvetlen a Nikolsburger család lakott. A valamikori Nikolsburger és Lázár seprűgyárosék. És hát én oda nagyon szerettem átmenni, mert a Budapestről az unoka is sokszor itt volt Balassagyarmaton és nagyon aranyos, helyes idős házaspár volt a- a néniék és az unoka, a Marika, Kövesdi Marika, sajnos az se jött vissza. Úgyhogy Gyarmaton egyáltalában nem volt--a tanári később az iskolába, a tanári szobába ugyanúgy együtt ült a négy felekezetnek a hittanára, mint másutt. Hát legalább is ez így volt szokás, és ugyanígy volt a- nemcsak a polgári

iskolába, hanem a gimnáziumba is. Külön volt zsidó iskola, úgyhogy a gyerekeket onnan nem annyira ismertük, inkább doktor Weisz Náthán rabbit, aki a polgáriban is volt, ahol természetesen, hogy ugyanolyan kedvesen köszöntünk jó napot kívánókat, mint a többi- megfelelő hangsúllyal, a többi tanárnak.

I: Emlékszik-e olyanra, hogy megjelentek-e a háború előtt, vagy a háború alatt zsidóellenes hangok, zsidóellenes propagandaszövegek?

KE: Hát igen, mert a rádióba ugye nagyon sokszor ezeket lehetett hallani, meg hát gondolom, hogy egy-két foglalkozáson, meg ilyesmin, de magába a városba egyáltalában nem lehetett ezeket hallani. És semmi különösebb nem volt, hát '44 tavaszáig ugye, együtt jártunk az én hat osztálytársnőmmel, akikből sajnos egyik se jött vissza. És azt ugyanúgy szerettük és=és ugyanúgy beírtam az emlékkönyvbe velük, mint a többi lánnyal. Sőt, még volt olyan, hogy egyszer beteg volt Schönfeld Vali és elmentem megmutatni a leckét hozzájuk.

I: Kik voltak ezek az osztálytársak, zsidó osztálytársak? Nevekre tetszik-e emlékezni?

KE: Hát (Lichner) Lichner Magda, nagyon aranyos, nagyon kedves kislány volt, a főutcán laktak, Schönfeld Vali, szintén azt hiszem, a következő házba lakott. Ők voltak a balassagyarmatiak. Egy-két évig járt velünk (Heszki) Márti, órá már nem annyira emlékszem, de a két=két (Petyán)-lánnyal, azok odaátról jártak, Felvidékről. Az Adler Valika az pedig Apátújfaluról járt. Azt hiszem, hogy pontosan elmondtam őket és egészen '44 április elsejéig ugye együtt jártunk velük. Akkor=akkor már nem volt a polgáriban tanítás, amikor a sárga csillagot kellett nekik viselni, úgyhogy már csak így az utcán, meg olyankor láttuk és hát nagyon sajnáltuk őket, hogy hát tkp. miért kell megkülönböztetni ezeket a helyes, kedves embereket.

I: Beszélgettek Erzsike néniék, amikor=amikor már csak az utcán találkoztak? Odamentek-

KE: Természetesen, sőt, hát voltak olyanok is, akik előzőleg kikeresztelkedtek és azok ugyanúgy mentek a templomba sárga csillaggal, mint a többi ember.

I: Kik voltak ők?

KE: Hát például a Felsenburg család, ahol már előzőleg azt hiszem a (Sionba), valamelyik nagy pesti- apácákhoz járták a Felsenburg Zsuzsát, a Felsenburg Évi pedig tőlem járt egyel lejjebb, hát én voltam is többször náluk. Egy nagy likörgyáros család volt.

I: És ők kikeresztelkedtek.

KE: Igen, ők egy pár évvel előbb kikeresztelkedtek, igen, de- és több Felsenburg testvér volt és talán csak az egyik keresztelkedett ki, ezek a Zsuzsáék.

I: Amikor összefutott így a- vagy találkozott az utcán ezekkel az osztálytársakkal, akik sárga csillagot viseltek, akkor szóba került ez?

KE: Nem, nem, mert valahogy úgy volt, hogy én is valahova vagy szaladtam, vagy mi, csak integettem, hogy szerbusz és ugye mentem, mert nem közvetlen mellette haladtam el.

I: Tehát nem beszélgettek már erről.

KE: Nem=nem, nem, akkor már ők valahogy úgy visszahúzódtak, hogy azt hitték, hogy kellemetlenséget szereznek esetleg nekünk, pedig hát minket nem érdekelt ez.

I: Volt, hogy kerülték az emberek azokat, aki- sárga- ő: ismerősök kerülték a sárga csillagos zsidó ismerősöket, merthogy?

KE: Hát hogyne, például az Ungárékhoz, nagyon aranyos volt a- nagyon szép volt az Ungár Béláné, hát azzal többször beszélgettünk, egy nagyon szép kisfiúk is volt nekik. A- azt hiszem a Béla bácsit már akkor munkaszolgálatra elvitték. Meg hát át kellett adni nekik az üzletet. Már arra nem emlékszem, hogy kinek, meg hogy, mert utána mi nem jártunk oda vásárolni, mert még akkor üzent nekünk, amikor elkezdték jegyre adni a cipőket, hogy gyorsan menjünk, mert másnapról már jegyre adják és akkor több mindent vásároltak be a szüleim, úgyhogy aztán mi '44-ben, amikor átadták már az üzletet, mi oda már nem mentünk.

I: Hogy volt- tehát mindegyik üzletet át kellett adni? Mindegyik zsidó üzletet?

KE: Igen, mindet árjásították, vagy nem tudom, hogy hívták annak idején pontosan ezeket a dolgokat. És akkor valaki mind átvette állítólag, készültek róla rendes leltárak, de hát azt én nem tudom, hogy- azt már csak később hallottuk.

I: Tetszik tudni bármelyik üzletről, hogy kihez=kihez került, hogy kinek a tulajdonába ment át?

KE: Nem, nem nagyon tudom, mert mi aztán nem jártunk ezekbe az üzletekbe, mert mindegyikbe már hát akkor annyira volt otthon minden belőle, hogy már nem jártunk.

I: Később se? Tehát onnantól kezdve egyáltalán nem voltak ezekben az üzletekben Erzsike néniék?

KE: Nem, mert a- az élelmiszerüzlet, ahová jártunk, az mind a kettő régi keresztény üzlet volt, és hát ugye utána már ezek a vásárlások voltak.

I: Tehát nem tudja, hogy kié lettek, illetve hogy kerültek más tulajdonba.

KE: Nem=nem, meg ezekkel nem is foglalkoztunk vele.

I: Milyen ő: tehát tud-e olyan szervezetről, mozgalomról, akik kifejezetten zsidók ellen voltak?

KE: Hát állítólag volt a MOVE. Hogy talán ott 44-be, de előtte nem nagyon volt ilyen=ilyen, amelyik külön. Akkor csak hazafias dolgokról volt benne szó, úgyhogy ez csak már a németek bejövetele után, úgy hallottuk, hogy hát ott voltak előadások,

de nem is hiszem, hogy balassagyarmatiak tartották, hanem valahonnan Pestről, vagy valahonnan jöttek tartották.

I: Mi ez a MOVE, minek a rövidítése?

KE: Magyar Országos Véderő Egyesület, azt hiszem az volt a neve.

I: És ezt kik alapították?

KE: Hát én nem tudom, mert szerintem ez már a 20-as évek végén kezdődött. Volt a kezembe egy Borsod me- megyei MOVE-füzet, amire fönn a tetején rá volt írva, hogy titkos. És az a- úgy emlékszem, a húszas évek végén kimondottan arról szólt, hogy hát hogy kellene átvenni, hogy hát keresztények kezébe kerüljenek az üzletek, meg az újságárusítás, meg ilyenek. Én ezt a: nyomtatványt, egy kis füzet, át is adtam az egyik levéltárosnak, azzal, hogy adja oda a Borsod megyei levéltárnak, hogy lássák, mert ott név szerint jegyzőkönyvek, meg ilyenek is voltak.

I: Ezt hol találta, ezt a füzetet, Erzsike néni?

KE: Nekünk volt Borsod megyébe rokonságunk és én nem tudom, hogy pár éve találtam meg, hogy hogy került hozzánk, nem tudom. De azt tudom, hogy rá volt írva, hogy titkos. Bélyegezve.

I: És- tehát akkor miről is szólt ez a MOVE? Mit hirdetett?

KE: Nem tudom. Nem tudom a szabályait, ezeket nem ismertem. Hát mint kislány végképp nem tudtam ezekről.

I: De voltak egy- voltak gyűléseik, azt tetszett mondani.

KE: Hát hallottuk, hogy voltak gyűléseik, de mi azon soha nem- a köz- akikkel jóba voltunk, meg közelünkbe voltak, azok egyik se járt oda. Meg általában inkább vagy a fiatalabbak, vagy a középosztályból egy-ket- kettő lehetett, akik odamentek. Hát a-

I: Ismert ilyeneket?

KE: Tessék?

I: Ismert ilyeneket, Erzsike néni? Akik ilyenbe jártak, akik ilyen MOVÉ-ba jártak?

KE: Hát ezeket csak hallottam, nem, mondom, hogy mi nem olyan körökbe mozogtunk, ahol=ahol szélsőséges elemek voltak.

I: Nyilasok voltak?

KE: Hát, volt egy pár nyilas, de mi arról se tudunk rendesen, csak amikor valahol olvastuk, hogy na, ez a vezetője, hogy a nyilas iroda, a Balassa utcával szemben, a Kossuth Lajos utcában van, ilyeneket csak.

I: Ismert személyesen nyilasokat?

KE: Nem. Hát egyet úgy ismertem, hogy- hogy az édesapámmal mentünk november-44 november első napjaiba és az egyik intézmény vezetőjét, hát ugye azt ismertük, és akivel édesapám jó kapcsolatba volt, előzőleg ((sóhaj)) rajta a nyilaskeresztes karszalag és az apukámnak úgy köszönt, hogy 'kitartás, éljen Szálasi'. Úgyhogy apukám csak megbillentette a kalapját és odafordult hozzám és azt mondta, hogy édes istenem, egy ilyen intelligens embernek hogy ment el az esze.

I: Ki volt ez az ember, emlékszik a nevére?

KE: Hadd ne mondjak nevet, jó?

I: Miért nem?

KE: Mert nagyon sokan ismerték, szerették, és egy=egy nagyon okos, művelt valaki volt. És az egyik intézmény vezetője.

I: Milyen intézménynek volt a vezetője?

KE: Akkor mindenki tudja, hogy kinek a nevét mondanám.

I: De hát akkor nyilvánvaló volt, hogy ő=hogy ő volt a- vagy nem volt- hogy ő nyilas lett, nem?

KE: Igen, nem is jött haza Balassagyarmata, hanem, nem tudom Argentínába, nem tudom, ott is halt meg. De gyarmati dolgoknál lehetett róla olvasni később.

I: Akkor nem titok.

KE: Hát nem- nem olyan titok, de én nem akarom, mert---nem szeretem, hogyha ilyen dolgokat pontosan mond az ember, de ez biztos, hogy=hogy volt és sajnos úgy van benne mindenütt, hogy=hogy szélsőséges volt és hát kisült, hogy Szálasinak volt az osztálytársa.

I: Tehát akkor tudnak róla az emberek, akkor miért nem lehet itt, ebben a felvételen is elhangozzon a neve, legalább történelmileg itt most-

KE: Dr. Fényes- Dr. Fényes Dezső, múzeumigazgató. Nagy néprajzos volt és a pulikutyának- van is az ebtenyésztőknek egy ilyen elnevezése, talán külön van. Pumi társaság, vagy ilyesmi, úgyhogy ha az ebtenyésztőkre, ha valaki rákattint, akkor biztos megtalálja, csak így a nevét, hogy dr. Fényes Dezső- alapít- ő kísérletezett és ő fedezte föl, meg minden.

I: Azt lehet tudni, hogy ő például aktív volt itt Balassagyarmaton a nyilas pártnak a szervezésében?

KE: Hát szerintem túl sok nyilas nem volt Gyarmaton. Én úgy tudom, hogy odaát hm: mármint szlovák Gyarmaton, hogy ott az egyik vendéglőbe jöttek többször össze. Mert annak idején kérdezte az egyik ilyen helytörténész, hogy nem tudom-e, hogy

melyik pincébe. De hát én ugye nem tudtam, mert erről otthon nem volt szó és hát nem hallottam róla.

I: Azt lehetett hallani, hogy mondjuk nyilasok járnak-kelnek, hangosan mondanak dolgokat, vagy esetleg agresszívok?

KE: Hát nem tudom, hogy agresszívok voltak-e, de az se biztos, hogy teljesen nyilasok voltak, de így több fiatal volt, hogy ment az utcán. Elég jó négyes sorokba, nem sokan, és hát énekelték az erdélyi induló dallamára az új szövegüket.

I: Mi volt ez a szöveg?

KE: Hát az erdélyi indulóra- elhangzott a szó, zeng az induló, győztesek megint régi zsidaink. Nézd a vén zsidót, űzi a melót, izzadnak megint- régi zsidaink, édes lapát itt vagyunk, érted élünk és halunk. Erre emlékszem, volt ez tovább is, de már nem tudom, hogy mi.

I: És ez miről szólt, vagy ez miért énekelték?

KE: Hát ugye hogy a munkaszolgálatosoknak szólt, mert ugye behívták őket, de ez csak '44 nyarán volt már.

I: Kik énekelték, kik voltak ezek?

KE: Hát én nem tudom, hogy inas-gyerekek-e, vagy ilyen, szóval ilyen valakik.

I: Erzsike néni őket látta, hallotta?

KE: Igen, mielőttünk mentek valahova.

I: Látott munkaszolgálatosokat is Erzsike néni?

KE: Nem=nem. Gyarmaton csak bevonultatták, nem hiszem, hogy lett volna munkaszolgálatos, akik ott teljesítettek volna valamit.

I: Mi történt aztán a zsidókkal. Tehát ugye még itt '44 tavaszáról beszélünk. Mi volt velük ugye a- ezt említette, hogy elvették a boltokat. Illetve csillagot is ki kellett tűzni. Ugye az osztálytársain is látott sárga csillagot.

KE: Hát az az- ugye előzőleg volt az átadások, az üzletek és utána meg hát a gettó. A gettó létrehozása, ami úgy emlékszem, hogy az Óváros tér körül a környékbeli, vidékieket hozták, és a Thököly és a Hunyadi utca volt az, amelyik gettónak teljesen lezárva, minden.

I: Látta a gettót?

KE: Igen. Voltam utolsó nap, amikor már a nagykaput csinálták, még akkor szaladtam be az általunk- édesapámék keresztfiáékhoz, és mivel mi nem búcsúztunk el tőlük, nem voltunk itthon, mikor a gettóba küldték őket és anyukám küldött túrót, tejfölt, hogy egy kis friss dolog legyen náluk. És már mikor visszafelé jöttem, akkor

épp a kiskaput csinálták és a sarkon már ott volt a p- a csendőr, próbacsendőr, aki hát biztos meg volt bízva az őrzésével.

I: Kiket látogatott meg a gettóban?

KE: Balázs Frigyesnét. Balázs Frigyeséket. Akkor nekik egy=egy túrhető szobájuk volt, úgyhogy még mondták is, hogy- hogy hát egyelőre elvannak.

I: De kik voltak ők?

KE: Balázs Büchler Frigyes mérnök, aki Pesten a- még a József nádor műszaki egyetemet végezte és a monarchia alatt lekerült, és Abbáziában nősült meg, a felesége, hát magyar származású, tanítónői oklevéllel rendelkező, több nyelvet beszélő, nagyon helyes néni volt. És a fiúkkal együtt egy=egy harmincas évek elején ő: jöttek vissza Balassagyarmatra, mert a bácsi idevaló volt. És a lányukat ott hagyták Abbáziába, a nagymamának volt ott panziója. Úgyhogy az ott járt gimnáziumba. Nagyon szép lány volt a képen, amit hát mi ismertünk, a képen. És ők voltak azok, akiknek a lányuk katolizált, mert egyetlen zsidó lány volt a gimnáziumba, és elvitték őt a te deumra és az a sok csillogás nagyon megragadta őt. És mire megkérte őt egy öskeresztény olasz, mér- vegyész mérnök, addigra ő már két éve katolikus volt. De itthon ugye hát erről szó sem lehetett volna, és amikor megírta, hogy hát megkérte őt egy vegyész mérnök, katolikus vegyész mérnök, írtak egy levelet, kétségbeesve, hogy hát ne tedd tönkre, mi van már ott, Olaszországba. És erre ő írta, hogy két éve katolikus vagyok, és hát örülnék, ha ti is azok lennétek. Aztán így=így hát küldött nekik, nem tudom, Bibliát, ezt, azt, amazt, és megkérték az akkori polgármestert, hogy hát legyen a- keresztcsülők legyenek és ő elutasította, mivel már ugye 37 körül itt is olyan hangok voltak. És akkor a Balassagyarmat-

I: Milyen hangok voltak?

KE: Hát, már nem- Magyarországon, ugye az olaszoktól átvett hangok.

I: Milyen hangok?

KE: Hát fasiszta hangok már akkor adódtak, és úgy látszik-

I: De konkrétan-

KE: Nem értem.

I: Konkrétan miről volt szó?

KE: Hát arról, hogy=hogy a zsidókkal csinálnak bántani, nem fontos velük közelebbi kapcsolatot tartani, ilyesmit. És úgyhogy ők nem vállalták és akkor a-

I: Ki volt a polgármester akkor?

KE: Horváth Sándor, aki később alispán lett. És akkor a dr. (báró Kray) Pál plébános mondta nekik, hogy hát menjenek Kubiczáékhoz, mert azok nem fogják nézni, hogy zsidó származásúak, azok nagyon rendesek és hát kérjenek föl minket. Addig lehet, hogy apukám ismerte a hivatalból a Frici bácsit, de szóval nem is ismertük őket. És hát akkor így összekerültek és hát természetes, hogy minden vonalon segítették hát

amibe lehetett. Azt tudom, hogy egyszer- nem tudom pontosan mikor, osztották a vitéz sz- székházbelieknek a földeket, de Frici bácsi jött nagyon szomorúan, panaszkodni édesanyámnak, hogy képzelje el, hogy az autóbuzson az egyik vitéz hangosan azt kiabálta, úgy látszik kevésnek tartotta a földet, hogy mi van Fricikém, zsidó rőffel mértél? Úgyhogy hát anyu mondta, hogy ne=ne vegye fi- túl- sehogy se.

I: Ezt bocsánat, nem egésze értem. Tehát hogy volt a Frici bácsiék, hogy voltak evvel? Milyen szerepük volt ebben a földosztásban?

KE: Hát a mérésben, mert ő mérnök volt. És ezért, azt hiszem, az állami építészetnél volt akkor, nem tudom pontosan. Hát biztos valami ilyesmi. Mert azt tudom, hogy kultúrmérnök és építészmérnök volt. Úgyhogy anyukám, amikor megjött, mert ő aztán a pesti gettóba került, a munkaszolgálatra, mikor behívták őket, ez- ennek a dr. báró Kray Pálnak a fényképes nekrológja esett ki az iratok közül, és akkor az alezredes, aki ott volt, kérdezte, hogy maga katolikus? Igen. Na akkor arra álljon és azok a Pesten a gettóba végigvészelték az időt. Úgyhogy öneki nem kellett a frontra így ki- nem oda osztotta be őt. És akkor, mikor hazajött, akkor anyukám külön kérte, hogy Fricikém, nehogy eszedbe jusson, hogy most megkeresed azt aki, azt a vitézt, aki ezt neked mondta. És mondta, természetesen nem, nem fogom megkeresni. Mert ugye az nagy szégyen volt, egy egész autóbuzson kiabálni ilyet.

I: Mit mondott, még egyszer? Mit kiabált az a vitéz?

KE: Tessék?

I: Mit kiabált a buszon?

KE: Mi az, Fricikém, zsidórőffel mértél?

I: És mást mondott még a- ez a vitéz?

KE: Hát erre ő nem- nyilván nem szólt semmit, mert hátrább ült, vagy hátrább volt.

I: Ez mikor volt kb., ez a-

KE: Hát, biztos '43, 42, nem tudom mikor osztották ezeket a vitézi földeket.

I: Ezt az édesanyja hallotta, ugye, tehát az Erzsike-

KE: Édesanyámnak panaszkodta.

I: Édesanyjának panaszkodta. Erzsike néni, tehát akkor ugye ott tartottunk, hogy bement a gettóba. Büchler Frici bácsi akkor nem volt ott.

KE: Frici bácsi akkor már azt hiszem, nem volt ott. Csak a Jolánka néni. És nem tudom, hogy a fiát, a Pétert, akit nem vettek föl az érettségi után a származása miatt a műszaki egyetemre, hogy- vagy nem=tudom, vagy valahova, ugye elég nagy volt a gettó arányilag, úgyhogy hát lehetett az egyik feléről a másik felére menni. Hát hosszú utca volt az végig, két nagy utca volt és egybe voltak nyitva. Tehát a Kossuth Lajos utcai házak be voltak teljesen csukva és bedeszkázva az ablakok, és a másik

részen már nem kellett, mert ugye ott a Hunyadi utca is egy- együtt gettó volt. Úgyhogy ott=ott hát neki gettón belül szabad járásuk volt még akkor.

I: Most még egyszer akkor a- ez a Büchler család az Önök családjához úgy kapcsolódott, hogy az Erzsike néni édesapja volt a kereszt-

KE: Kereszt- a keresztapja. Úgyhogy nekem kereszttestvéreim tulajdonképpen. Ezt a katolikusoknál így nevezik. A Frici bácsinak, meg a Jolán nénié, a feleségének.

I: Tehát a két szülő tért át katolikus hitre, meg a fiúk is?

KE: Igen, a fiúk is. A fiúknak meg a Majtényi Gyula bácsi, az akkor latint tanító tanár lett a keresztapja. Hát ugye a lányok miatt. Viszont a lányok '44 tavaszán Olaszországba öngyilkos lett, hogy a vegyészmérnök férjét és a fiát már akkor azt hiszem 38-ba, vagy 39-be született a kisfiú, hogy megmentse Olaszországba. És ők ugye már ezt csak akkor tudták meg, a Frici bácsi, meg a Péter, mert ők visszajöttek, amikor már visszajöttek, 45 után- 45-be.

I: Visszatérve Erzsike néni arra, hogy be tetszett oda menni a gettóba. Mit látott a gettóban? Azon túl, hogy a Jolánka néni abban a szobában lakik.

KE: Hát azt, hogy egy-egy szobát akkor kaptak és oda kellett nekik, hát nem tudom, a legcsekélyebb dolgokkal menni. És ő: mindegyik úgy gondolta, hogy na, hát ha csak ennyi lesz, akkor azért valahogyan csak megmaradunk. A továbbiakra nem gondolt akkor senki még.

I: Beszélgetett Jolánka néniel akkor?

KE: Hogyne.

I: Mit mondott Jolánka néni?

KE: Hát, hogy nagyon örült, hogy bementem elbúcsúzni és hát én is mondtam, hogy vigyázzanak magukra, majd csak egyszer ennek vége lesz. Hát nem gondoltuk, hogy így lesz vége.

I: És végül is elbúcsúzni ment oda Erzsike néni?

KE: Elbúcsúzni, igen, mert ugye anyukáméktól ők elbúcsúztak, mielőtt a gettóba mentek és akkor ahogy mi hazajöttünk Losoncra a nővéremmel, akkor hát- jaj, hát hol vannak Jolánka néniék? Hát ott. És a bátyám, akik nem kerültek gettóba, Sopronból hadapród iskolásként, ahogy bejöttek a németek, mindig piros-fehérezölddel ellátott borítékba írt nekik minden másnap, hogy ő biztosítja őket a rokonszenvéről. Mindig nagy betűkkel írta föl külön, hogy Kubicza Elemér hadapródiskolai növendék, Sopron, minden, és akkor, hogy lássák a piros-fehérezöldet, hogy vannak olyanok, akik hát nem azonosulnak.

I: Erzsike néni- tehát akkor elbúcsúztak, akkor sejtették már azt a Jolánka néniék, vagy esetleg Erzsike néniék is, hogy- hogy el kell majd menniük Balassagyarmatról?

KE: Nem, nem gondoltuk akkor. Csak annyi volt, hogy el akarják különíteni a zsidókat a többiektől. Akkor csak ez=ez volt tulajdonképpen. Az, hogy továbbviszik, még ugye utána is az volt, hogy munkára viszik őket. És hát nem is tudjuk a körülményeket, hogy Jolánka néni aztán ott- akkor olyan 50- ötvenegy-két év körüli volt, de ugye egy szikár, vékony hölgy volt, és=és nem is tudjuk pontosan, hogy hogy, meg mint halt meg. Hogy előtte beteg lett-e, vagy=vagy gázosították, vagy hogy volt.

I: Meddig voltak a gettóban a gyarmati zsidók?

KE: Hát- én nem tudom, mert egyik részét- volt, hogy a Nyírjesbe is vitték, de úgy tudom, hogy egyeseken mentek, június 10-11-én, a: vasút felé. És akkor már beva-bevago- az a biztos, hogy június 10-11-én vagonírozták be őket. De előtte, az Amerikána teán, amikor voltunk, akkor vitték ott a Kossuth utca, Deák Ferenc utca körül tömött sorokba őket el.

I: Erzsike néni, ez hogy volt, ezt elmesélné? Mi az, hogy Amerikána tea? Hogy volt ez? Elmesélné ezt Erzsike néni, hogy hogy volt, hogy történt, mit látott?

KE: Elvittek minket, megengedték, hogy elmenjünk egy teadélutánra, és az a legénye- a katolikus legényegylet udvarán volt. És egyszer csak valaki ott szól, na, hogy jaj, most viszik őket. És akkor még ugye nem mertünk hát teljesen kimenni, meg nem akartunk, mert akkor lehet, hogy valaki azt gondolta volna, hogy na, ezek örülnek, vagy mit tudom én. Ugye soha nem lehet tudni, és csak úgy nézegettünk, kukucskáltunk, hogy hátha Jolánka nénit én meglátom. De hát annyi sokan voltak, hogy nem tudtam egyiket se kivenni.

I: Nem látott ismerőst?

KE: Hát akkor ezek között nem, meg vissza is húzódtam. Sokáig nem nézem én, mert nagyon sajnáltuk őket. És előzőleg meg édesanyám volt Gyarmaton, a Teleki utcában, (Neufeld) Mór, nagyon elegáns szabóüzlete, még a frakkot is ott csináltatta apukám velem. És hát amikor már olyan helyzetbe kerültek, volt egy nagyon szép lányuk, a Neufeld Éva, aki tudott varrni. Akkor hívta őt, nálunk házivarrónőnek, hogy legyen egy kis keresete, mert hát nem volt sehol elhelyezkedési lehetősége.

I: És mi- mi történt a Neufeld Évával?

KE: Nem jött vissza, nem jött vissza.

I: De őt látta ezek között az emberek között?

KE: Nem, nem láttam, csak az most közbe jutott eszembe, hogy=hogy a Neufeld Évát nagyon szerettem, mert többször hívta anyukám és mondta, hogy majd ő férjhez megy Levendula Béla kolozsvári a vőlegénye és nagyon megjegyeztem, hogy Levendula Béla. Úgyhogy aztán szegény nem jött, pedig nagyon szép=szép fekete lány volt.

I: Amikor ott voltak ezek az Amerikána-

KE: -igen, teadélutánon-

I: -teadélutánon.

KE: És hát akikkel mi ott voltunk, azok mind nagyon sajnálták őket.

I: Kik voltak ott ezen a teadélutánon? Milyen társaság volt?

KE: Hát így nem tudom megmondani, de az Amerikána az azt jelentette, hogy a- a két világháború között, hogy a főiskolát és egyetemet végzett katolikusoknak a szövetsége, vagy ilyesmi, valami. Úgyhogy aztán az meg is szűnt, meg valamikor előtte nem is ilyen volt, vagy hát nem tudom pontosan.

I: Csak lányok voltak, vagy vegyes teadélután volt ez?

KE: Hát- hm: vegyes teadélután volt, de ugye mi inkább a lányokkal voltunk együtt. De voltak akkor Gyarmaton ilyen erdőmérnök-hallgatók, akiknek nyári praxis- ide kellett jönni, azok is ott voltak, meg hát ilyen fiatalabbak is, nemcsak az idősebb.

I: Tehát az ilyen- kicsit ilyen ismerkedés is volt-

KE: -igen, ilyen összejövetel volt-

I: -társasági-

KE: Meg hát ugye én csak 14. éves voltam, úgyhogy hát előzőleg én nem járhattam ilyen helyekre.

I: És amikor kinéztek, akkor- tehát látták azt, hogy ott menetelnek emberek. Honnan tudták azt, hogy azok az emberek zsidók?

KE: Valaki jött be szólni. Nem tudom.

I: De hogy honnét tudták, hogy zsidók voltak, akik ott meneteltek?

KE: Hát hogy a gettóból megy a menet. Hát ugye a gettóból megy a menet, most viszik el őket, akkor még nem is tudtuk, hogy hova, meg hogy, meg mint, csak ennyit mondtak. Hát ugye egyik adta a másiknak át, mert biztos valaki pont akkor jött és látta azt, hogy ők jönnek. És utána meg a: amikor a bevagonírozás volt, akkor is valaki mondta.

I: Elnézést, Erzsike néni, visszatérve még erre a történetre, hogy hogy látta, hogy volt rajtuk például sárga csillag?

KE: Biztos, hogy rajta volt. Azt most már nem emlékszem, hogy mennyire néztem, vagy nem, de biztos, hogy a sárga csillagot kellett hordani nekik.

I: Milyen=milyen- hány embert látott, vagy milyen hosszan látta a menetet?

KE: Hát több=több- több száz volt biztos. A sárga csillagot mindig kellett hordani nekik, ha levetették, ha csak mellénybe voltak, úgyhogy nagyon sajnáltuk őket.

I: Mit mondtak a helyiek a sárga csillaggal kapcsolatosan?

KE: Hát a jóérzésűek mind azt mondták, hogy hát mi közünk nekünk ehhez a Horthy ál- vagy Hitler által kitalált dolgokhoz. Hát mi mindig elítéltük azt, hogy mi annyira odatartozunk.

I: És a nem jóérzésűek, azok mit mondtak?

KE: Hát, egy- azokat nem nagyon ismertem, de egy pár volt, aki- úgy kell nekik, a gazdag puhosok, meg ilyeneket. A gazdag puhos. Hát ugye volt, aki ő:---nagy hassal, sörhas, meg ilyesmi, és hát azokra mondták ezt.

I: Még egyszer, mit mondtak? Hogy a gazdag-

KE: Hát hogy a gazdag puhosok. Puhos=puhos.

I: Ezt mondták a-

KE: De hát ez csak úgy- ezt inkább ott=ott, a hídon hallottam, mikor ott voltam. Úgyhogy nem itt=nem itt=nem itt.

I: Nem amikor elvitték, hanem általában úgy azért látták a helyiek, hogy a=hogy a gyarmati zsidóknak sárga csillaggal kell járniuk, jönni-menniük.

KE: Hát énszerintem a legtöbb elítélte, hogy hogy miért kell sárga csillagot hordani, amikor mi itt mindig jól megvoltunk velük.

I: De azt nem hallotta, hogy valaki- vagy hallott olyat, hogy valaki hát egyetértett volna ezzel, hogy?

KE: Mondom, ott a=ott a-

I: -hídon. Jó.

KE: -hídon hangzott egy-kettő, akiket, hát nem is ismert az ember.

I: Amikor látta ezt a mentet, akkor ugye azt mondta, olyan több százan mehettek ott: férfiak, nő, fiatalok, idősek.

KE: Minden, idősek is, minden, úgyhogy valami kis cekkerrel mentek.

I: Tehát milyen- mekkora cekkerrel?

KE: Hát most már nem tudom, hogy=hogy volt, akinél ugye batyuszerű volt, volt, akinél rendes ilyen nagy bevásárlótáska-szerű, meg ilyen. Hát biztos megmondták nekik, hogy egy ilyen pár napra valókkal készüljenek, valami ilyesmit.

I: Ruhás bőrönd, nagy ládák, ilyesmi volt náluk?

KE: Nem, nem ez nem olyan volt. Azt biztos ott kellett hagyni a gettóba nekik.

I: Honnét jöttek, melyik irányból jöttek és merre- merrefelé mentek?

KE: Hát ugye mi mivel az evangélikus templom- nak az utcájába volt a gettó, a mögötte levő utcába, ez a Kossuth Lajos utca volt. És a Kossuth Lajos utcából

fordultak be a Deák Ferencbe. Hogy most mind arról jöttek-e vagy némelyik végigment a Kossuth utcán, az már én nem tudom.

I: Kísérte őket valaki?

KE: Azt=azt én nem láttam. Hát biztos csendőr kísérte. Azt csak föltételezzük. Hát nem hagyták, hogy csak úgy menjenek.

I: Mikor a gettóban járta, akkor azt mondta, hogy ott voltak csendőrök a bejáratnál.

KE: Már a be- igen, amikor lezárták, utána egész addig, míg el nem vitték őket, a sarkon ott állt, és egymást váltották a csendőrök.

I: Hogy viselkedtek ezek a csendőrök?

KE: Hát én egyszer az egyikkel beszéltem, az=az kis aránylag kis fiatal volt, próba-csendőr. És azt mondta, hogy: hát, ahova minket küldenek, nekünk ott kell lenni. Úgyhogy nem azt mondta, hogy na, jaj, de örülök, hogy=hogy ezek itt vannak, vagy valami, szóval nem. Egy ilyen vidéki- nem tudom, Nyékládháza környéki valaki volt.

I: Erzsike néni, akkor tehát látták ott elvonulni ezeket az embereket a menetbe. A- ott az udvaron, akik néze- nézték a menetet, ők mondtak-e valamit avval kapcsolatosan?

KE: Nem, hát ők szegények úgy meg voltak félemlítve, hogy azok csak lehorgasztott- a legtöbb lehorgasztott fejjel ment. Hogy ugye ahol ők jól éltek, rendben voltak, hogy=hogy most itt kell menetelni nekik.

I: És akik nézték, ők=ők mondtak valamit?

KE: Nem tudom, mert mi ugye nem álltunk ki oda.

I: De akik- tehát a társaság, aki ott volt az Amerikában?

KE: Hát azok mind mondták, hogy: istenem, szegények!

I: Később látta még- látott-e még zsidókat Gyarmaton?

KE: Nem-

I: -de hogy később-

KE: - már utána- hát fõn a hídon, amikor bevagonírozták őket-

I: Az hogy volt=az hogy volt?

KE: Hát ő: e- ezzel a nénivel- megkértem, ugye egyedül nem is engedtek volna el. Megkértem, hogy jöjjön el velem, hátha el- nem tudom miért volt nekem olyan, hogy el tudok búcsúzni Jolán nénitõl és hát fölmentünk oda és akkor ugye a csendõr százados-

I: Milyen nénivel, bocsánat, melyik nénivel?

KE: Egy Pestrõl akkor volt itt az egyik szomszéd nála, egy néni. És annak szóltam, hogy Erzsike néni, tessék velem eljönni. És akkor õ eljött-

I: Bocsánat, Erzsike néni, ez aznap volt, amikor látta a-

KE: Nem=nem, nem a bevonul- nem a vonuláskor volt. Ez vagy másnap, vagy nem tudom. Már annyira pontosan a- az időpontot, hogy mikor voltunk ott, csak ez vagy 10. vagy 11-én volt, amikor ez a (kovási Bretán) Sándor csendőr százados kiabált, hogy ne a negyven fölírásat nézzék, hanem oda legalább 64 mehet.

I: Ez hogy volt, ezt tessék alaposabban elmondani, mert nem egészen értjük. Tehát akkor hogy történt? El tetszett menni evvel a nénivel a hídra.

KE: A hídra. Az ugye a vasúti híd fön, és ugye alul voltak a vagonok. Hát hogy aztán nyolc, vagy tíz, vagy hány vagon volt, már én arra nem emlékszem, de hát mint ahogy a birkákat szokták beterelni, meg a teheneket, meg mit tudom én mi, hát úgy kellett szegényeknek bemenni.

I: Ki terelte be ezeket az embereket?

KE: Hát mivel a csendőrparancsnok, ugye én őt láttam, vagy derékra tett kéz- csípőre tett kézzel, bilgeri csizmába kiabálja ezeket. Hát én őt figyeltem, aztán hát biztos csendőrök voltak ott.

I: Ki volt ez a csendőrparancsnok? Hogy hívták?

KE: Dok- (kovási) Bretán Sándor. Nem is mert ő visszajönni Gyarmatra utána.

I: És miket kiabált ez a-

KE: Hát csak ennyit hallottam, hogy ne nézzék, hogy 40 van fölírva, oda 64 mehet.

I: Felismert ezek közül az emberek közül valakit?

KE: Nem, hát olyan nagy volt a távolság, hogy=hogy nem láttam. Mert ugye csak ilyen piciknek lehet onnan látni.

I: És honnét tudta, hogy ők zsidók voltak, ezek az emberek?

KE: Hát, mert rajtuk volt a sárga csillag, és hát rengeteg ember, hát ez más- Gyarmaton más ilyesmi nem lehetett.

I: De az se biztos- azt lehetett tudni, hogy gyarmati zsidók voltak?

KE: Hát lehet, hogy a környékbeli, szóval a- biztos, hogy a gettóbeliek.

I: És volt náluk még holmi? Tehát valami holmival szálltak be?

KE: Valami=valami kis táskák, vagy ilyesmi lehettek náluk.

I: Mást hallottak Erzsike néniék?

KE: Nem=nem=nem. Ugye ők=ők hát nem is mertek megszólalni és hát, hogy aztán ott hangzavar volt-e, vagy nem, már arra nem- ennyire nem emlékszem.

I: Milyen módon, hát terelték be a vagonokba? Az előbb azt mondta Erzsike néni, mint a-

KE: -hát-

I: -marhákat.

KE: Valaki nyilván állt ott, a vagonbejáratnál és hát ugye lehet, hogy mondta nekik, hogy gyorsan, gyorsan, de azt oda föl mi nem hallottuk.

I: Látott valamilyen atrocitást, Erzsike néni? Látott valamilyen erőszakot, vagy atrocitást a?

KE: Ott azt nem láttam. Azt se=azt se tudom, hogy volt-e valami palló, amin fölmentek, vagy csak föl---hát biztos valahogy- valamit kellett oda tenni, mert ugye magas a vagon. Úgyhogy azt már nem láttuk, mert annyira sok ember volt ott, alul, hogy=hogy ezt nem lehetett látni, hogy hogy mennek oda, meg hogy, csak azt, hogy=hogy ott van a sok ember, aki megy be.

I: Kb. hány ember lehetett ott?

KE: Hát, több száz.---Azt hiszem két nap vitték el őket.

I: Mennyi ideig állt ott Erzsike néni?

KE: Hát biztos, hogy egy fél órát legalább.

I: Voltak ott mások is, akik látták ezt?

KE: Hogyne, az egész híd tele volt.

I: Kikkel?

KE: Nem tudom én. Én=én nem ismertem őket, csak úgy innen-onnan, mondom, lehetett hallani egy-két hangot, de csak elvétve. Úgyhogy inkább=inkább a sajnálkozók voltak ott, mint a- meg a kíváncsiskodók, mint azok, akik: na, jó, jó ez nekik, vagy valami.

I: És akik nem sajnálkoztak, azok miket mondtak?

KE: Hát csak ez az egy-két szó volt, amit hallottam, vagy hogy gazdag puhos zsidók, úgy kell nekik, vagy valami. De ezt se tudom, valamelyik férfi, vagy nő mondta, már arra nem is emlékszem. Mert nem is figyeltem oda, mert hogy mérges voltam, hogy=hogy ilyeneket mondanak.

I: Az Erzsike néni, a szomszéd néni, aki elkísérte Erzsike nénit, ő mit mondott, vagy mit szólt.

KE: Ő pesti volt, úgyhogy őt nem sokat érdekelte.

I: Ő nem mondott semmit?

KE: Hát, nem sokat. Nem. Ő inkább azt hallotta, hogy én mondom neki, hogy istenem, szegények, miért érdemelték ezt meg. Mert mint kislány is, hát állandóan-London 10 óraker, este, London, itt London beszélt, nagy csendbe lettünk (...) minden, úgyhogy mi nagyon sok ilyen hallgattunk. Mert ugye akkor már hát a rádióba, akkor már a: magyar adások pa- Bariból, Olaszországból, meg ezek, ugye azok mind ilyen fasiszta jellegű dolgok voltak. Meg hát már a magyar rádió se rendesen mondott mindent, hanem ahogy elhangzott, meg egyéb, hát azokat szajkózták.

I: És akkor hallgatták a rádiót, hol hallgatták a rádiót Erzsike néniék?

KE: Nálunk o- előtte olyan '41-be, vagy '42-be a Benedek Lajos bácsiéknál vette többhavi részletre egy nagy Pi- Philips világvevőt, apukám, és hát azon ő, mondom, hogy megvolt, hogy este 10-kor London, a magyar adás, és hát néha rákapcsoltuk úgy, hogy na mit- akkor megint dehog hallgatjuk ezt. Megint tovább lett tekerve, meg hát, amit mondtak a magyar híreket, ugye azokat hallgatták.

I: Erzsike néni édesapja mivel foglalkozott?

KE: Hát ő háztartásbeli volt-

I: Édesapja.

KE: Ja, édesapám? Ő '42-ig, amíg nyugdíjba nem ment, addig vármegyei főjegyző volt, alispán-helyettes. És hát előzőleg '41-ben már ugye látta ő, hogy mi=mi a helyzet, és azt mondta, hogy ő nem asszisztál ezekhez a dolgokhoz és ő nem teszi tönkre egy tollvonással jó szakemberek életét. És akkor elment nyugdíjba, utána aztán őt visszahívták, mert nagyon jó szakember volt, de semmi olyat nem volt hajlandó, aminél se az aláírása, szóval ő csak előkészített olyan dolgokat, ami a közigazgatásba fontos volt, de nem vett részt. Hát Gyarmatról az összes vármegyei főtisztviselő elmenekült Németországba. Úgyhogy édesapámat kérték föl és kellett neki menni az orosz parancsnokságra, hogy megszervezze a közigazgatást. Mert akkor még ugye Gyarmat megyeszékhely volt.

I: Miért menekültek el?

KE: Hát, én nem tudom. Meg például fogalmam sincs, hogy Barosséknak is miért kellett elmenni, amikor ő nem tette le az esküt, a főispán. Nem tette le a nyilasokra az esküt. Hát be is csukták őt egy pár napra, azt hiszem. És neki is a sógorát meg se tudta menteni a Horn bácsit, az is zsidó volt. De úgy hallottam, én előzőleg azt hittem, hogy a dr. Vannay Béla, a polgármester, mert az tkp. rendes valaki volt és ő fogta és kiadta az egész mindenséget az egyik beosztottjának, hogy én ezzel nem foglalkozom, én ezzel nem értek együtt, csináld. Úgyhogy- mert hát ugye a városnak kellett a gettót, meg mindent megszervezni.

I: Ki, ki mondta, hogy nem akar ezzel foglalkozni?

KE: dr. Vannay Béla polgármester.

I: És mi lett vele aztán?

KE: Nem értem.

I: Mi lett vele?

KE: Hát, ők Pestre mentek csak, a felesége rokonaihoz, '44 december elején, és utána visszajött egy- de- hát ott inkább az volt a baj, hogy a felesége eléggé szerette mutogatni magát és a város hintaján ment mindig napernyővel, meg ilyennel és tkp. ezért aztán nem lehetett polgármester a Béla bácsi utána. Hát mindig=mindig akadnak rossz emberek, akik aztán ilyeneket csinálnak, de ő maga- magába egy nagyon rendes valaki volt, úgyhogy ő nem is értett együtt és nagyon jóba voltak ők is a Magos Munk Dezsővel, akit meg is mentettek, hogy nem került a gettóba és utána valamelyik nyilas, mikor ment a menet, meglátta, és akkor vitették el.

I: Kire- ki volt ez a nyilas, azt lehet tudni?

KE: Nem, nem tudom.

I: Erzsike néni, most álljunk le egy pillanatra. Tessék nyugodtan egy kortyot- Erzsike néni, egy kis rövid megállás, szünet után akkor most folytatjuk a beszélgetést. Említette azt az előző beszélgetésünk során, hogy volt egy dr. (Schenk) József-

KE: -igen-

I: -zsidó Balassagyarmaton.

KE: -főorvos úr, igen, akivel jó barátságban volt édesapám és '43 tavaszán még nyugodtan- nyarán kiült vele a Selmeczi cukrászda teraszára.

I: És ez nagy dolog volt annak idején?

KE: Igen, hát ugye már akkor hm: nem is tudom. Azt hiszem, már akkor ők nem is praktizálhattak, a zsidók, úgy emlékszem, hogy '43-ban már nem praktizálhattak. Hogy a gyógyszerészekről is elvették, hogy vezethessék a patikájukat, úgy emlékszem, hogy ez volt. És hát az ő lánya volt az, amikor visszajött a dr. Schenk Erzsébet főorvosnő, az igazoláskor azt mondta, ha ilyenek lettek volna a vármegyei főtisztviselők, akkor ez az ország nem jutott volna ide.

I: Ilyenek, mint?

KE: Ilyenek lettek volna, mint Kubicza István, a vármegyei főtisztviselők, akkor ez az ország nem jutott volna ide. Hát ő gondolom, hogy ő arra gondolt, hogy volt az Endre László, akire édesapám '44-be azt mondta, hogy a közigazgatás szégyene.

I: -ismerte-

KE: Mert ő volt a- hát hogyne. Főszolgabíró, utána alispán volt, a: Pest megye alispánja, a dr. Endre László és volt is olyan fénykép, utólag mutatta meg nekünk '44-be, ahol egy ebédnél együtt ül- ülnek mit tudom én, húszan, hát az összes megyéből, ugye. És apu ment az alispán helyett. És épp akkor mutatta, hogy na, ez az

az Endre László, a közigazgatás szégyene. Mert ő=ő a (bácsi) csendőr ezredessel ők voltak a zsidók ellen a legjobban. Sőt, az Endre László fia egy jó pár éve az Ormos Máriával beszélgetett, i- nem tudom, Argentínából, honnan jött, és azt mondta, hogy nagyon sajnálja, hogy édesapja akkor nősült meg már másodszor és a Balatonon vitorlázott, amikor Horthy leállította a budapesti gettónak a- gettóból való elhurcolást. Úgyhogy hát ezért mondta édesapám, hogy ez az Endre László a közigazgatás szégyene.

I: Erzsike néni, ő: a:- milyen- hogyan gondolkodott édesapja például a MOVÉ-ról, vagy a nyilas pártról?

KE: Nem- nem tudom, hogy mit mondott, de hogy=hogy neki semmi- nem=nem is volt olyan barátságba egyikkel se, akiknél valaki vezető, vagy=vagy egyáltalán, vagy nyilas volt. Elítélte nagyon, hogy szélsőséges emberek milyen alapon csinálják ezt.

I: Volt-e arról szó, hogy mondjuk- tehát politizált-e otthon az édesapja? Volt-e arról szó-

KE: -nem, édesapám-

I: - volt-e szó- (...) meg-

KE: -édesapámat fölkerítették '36, vagy 37-be, hogy lépjen be- már nem tudom egész pontosan, kereszténydemokrata, nem tudom, milyen pártba, mindjárt kormányfőtanácsost csinálnak belőle. És akkor az én édesapám azt mondta, hogy én utálom a politikát, mert egy politikus az ígéreteit nem tarthatja be, én pedig mindig olyan ember voltam, hogy csak azt ígértem, amit be is tudok váltani. Úgyhogy ő aztán nem lépett be. És soha nem is volt egyetlen egy pártnak, meg semmi ilyesminek a tagja. És mi ilyen szellembe voltunk nevelve.

I: Iskolában volt-e zsidóellenes hangulat, zsidóellenes ő:

KE: Az én iskolámban nem-

I: -tanár például, aki megjegyzéseket tett volna.

KE: Nem. Sem a gimnáziumban, szóval ezekben- hát ugye a zárdába pláne, hát ott kisebb gyerekek jártak, de soha semmi ilyesmi nem volt. Sőt, például a zsidó cserkészcsapat volt. Úgyhogy a gimnazistákból nem tudom, negyvenes évekbe, talán még '940 körül is ez volt. Vagy akkor alakult meg, már nem tudom, de amíg a Blázsik Károly katolikus hittanár volt a cserkészparancsnok, addig a zsidó fiúk is mind, azok mind cserkészek voltak. És utána, most hallottam meg, hogy aki a Blázsik Károly után hittanár, az valahogy a protestánsokat nem szerette és így minden felekezett csinált cserkészcsapatot.

I: Látott-e, vagy került-e a kezébe Erzsike néninek ilyen náci, vagy egyéb nyilas propagandaanyag?

KE: Hozzánk be se tehetette a lábát. Egyszer valaki elhozta a Magyar Szignált, a német szignálnak a magyar kiadását, és mindjárt mondta, hogy=hogy e- ez az újság hozzánk be nem teszi a lábát.

I: Ki mondta ezt?

KE: Édesanyám, hogy ezt az újságot tüntessék el, mert ide be nem teszi a lábát ilyen újság. Sőt, az egyik rokon november elején, főhadnagyi uniformisba, nyilaskeresztes szalaggal, nem tudom miért, akkor édesanyám ment nyitni a kaput, vagy valahogy, mert ugye a lány nyitotta. És amikor meglátta, azt mondta, na, azonnal leveszed ezt a karszalagot, mert ide nyilas szalaggal be nem teszi a lábát senki. Úgyhogy meg is jegyezte az a rokon, hogy na, te rosszabb vagy, mint egy orosz agitátor. Ezt én hallottam.

I: Ezek szerint a rokon viszont nyilas szimpatizáns volt.

KE: Igen, hát ő nyilván azt volt, de ő nem balassagyarmati volt, úgyhogy máshonnan jött, csak mint katonatiszt utazott át Gyarmaton.

I: És azt lehet tudni, hogy ő miben vett részt, vagy mit csinált?

KE: Hát, nem, Felvidéken, nem=nem, pedagógus volt, és=és valahogy- hát az édesanyja az mindig az volt, hogy ha csak egy napig is, de tündöklésbe legyen a fia. És hát a- szerintem az noszogatta őt, de szóval nem olyan volt, hogy bármit csinált volna, csak ugye a katonaságnál is, aki belépett, az október után, '44 október után hát biztos fölvette a nyilas karszalagot. De nem volt neki semmi különösebb utána se. Különben a Felvidéken volt, úgyhogy nem=nem Gyarmaton.

I: Kik jöttek vissza zsidók Gyarmatra?

KE: Hát, az Ungár Béla bácsi visszajött, de a család nem. És utána ő vagy két hét múlva el is ment Izraelbe. Különben annak a családjának nagy szőnyegkereskedése volt a Király utca 14-be, mert a bátyám- nem tudom már, miről volt szó, Pesten '47-48- akörül és elment oda és ez is ismerte, szóval az ott levő Ungár ismerte az édesapámat és nem is tudom, talán kölcsönkért tőle pénzt és aztán pár napon belül visszaadta, de ott volt és hát jó, nagyon jó szívvel emlékeztek édesapámra.

I: Erzsike néni, mi lett a- azt még nem kérdeztem meg és nagyon fontos volna, hogy még erről is beszéljünk, hogy mi lett a zsidók által ott- hátrahagyott épületekkel, illetve a benne levő vagyonokkal?

KE: Hát, szerintem azt ugyanúgy árusították. Nem tudom. Ezek=ezeokról abszolút- ugye mint kislány nem is érdekelt különösebben. Hogy aztán azt=azt=azt tudom, hogy említettem a múltkor, hogy a Nikolsburger bácsit odahozta a csendőr és kiásatta az ékszereket vele.

I: Ezt tetszett látni?

KE: Nem, ezt anyukám látta a spajzunkba, őhozzájuk volt az ablak fönn és hallotta a hangokat, mindent és ő mondta nekem. Hogy szegény- hogy befőttes üvegekbe voltak elásva, mert még mondta is, hogy biztos azért nem kértek meg minket, hogy nehogy valami- hogy tudták azt, hogy őrajta keresni fogják az ékszereket, és hogy nehogy kellemetlenségeket okozzanak.

I: A házban levő vagyon-